

KIRIM TATAR TÜRKÇESİNDE KADINI İFADE EDEN SÖZCÜKLERE EKLENEN BİR MORFEM ÜZERİNE

Selin BAYRAK*

Öz: Kırım Tatar Türkçesi söz varlığında, kadını ifade eden bazı sözcüklerde benzer morphemler görülmektedir. Özellikle *aççe*, *alapçe*, *qudapçe*, *yengepçe* gibi akrabalık terimlerinde ve *ocaççe* gibi unvan isimlerinin sonlarında aynı morphem yer almaktadır. Öncelikle bu durum, bazı çalışmalarda küçültme eki ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak Muzaşarov'un Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük'ünde *yengepçe* maddesini yazarken verdiği bir dipnot, sözcüklerde görülen morfemi açıklayabilecek niteliktedir. Bu veriden yola çıkılarak yapılan çalışma, Kırım Tatar Türkçesinde kadını ifade eden bazı sözcüklerde bulunan morfemi "abla" anlamına gelen *aççe* sözü ile ilişkilendirerek açıklamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kırım Tatar Türkçesi, Eski Türkçe, akrabalık terimleri, kadın.

On A Morpheme Attached to Words Expressing Women In Crimean Tatar Turkic

Abstract: In the Crimean Tatar Turkic vocabulary, there are similar morphemes in some words that refer to women. Especially in kinship terms such as *aççe*, *alapçe*, *qudapçe*, *yengepçe*, and at the end of title names such as *ocaççe*, the same morpheme is included. First of all, this situation has been tried to be explained with the diminutive suffix in some studies. However, a footnote given by Muzaşarov while writing the entry 'yengepçe' in the Crimean Tatar Turkic-Turkish Turkic-Russian Dictionary can explain the morpheme seen in such words. Based on this data, this study explains the morpheme found in some words expressing women in Crimean Tatar Turkic by associating it with the word *aççe*, which means "big sister".

Key Words: Crimean Tatar Turkic, Old Turkic, kinship terms, woman.

Giriş

Kırım Tatar Türklerinin ana vatanı olan Kırım, Karadeniz'in kuzeyinde bulunan bir yarımadadır. Bununla birlikte Kırım Türkleri tarihte yaşadıkları bazı acı olaylar sebebiyle Özbekistan, Romanya, Bulgaristan, Türkiye gibi birçok ülkeye yayılmış durumdadır. Dolayısıyla Türkçenin Kıpçak koluna dâhil olan Kırım Tatar Türkçesi de oldukça geniş ve dağınık bir bölgede konuşulmaktadır.

Kırım Tatar Türkçesi söz varlığında, sadece kadına dair sözcüklerde görülen bir morphem bulunmaktadır. Bu morphem özellikle *aççe*, *alapçe*, *qudapçe*, *yengepçe* gibi kadına özgü akrabalık terimlerinde kullanılmakla birlikte *ocaççe* örneğindeki gibi kadına özgü unvanlarda da görülebilmektedir.

Söz konusu morphem, ilk olarak küçültme eki ile ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Özellikle gramer kitapları incelendiğinde +çA isimden isim yapan ek başlığındaki bazı örneklerde, söz konusu sözcükler örnek olarak verilmiştir. İlgili gramer kitaplarındaki +çA isimden isim yapım ekine dair bazı bilgiler ve örnekler şunlardır:

Yüksel (2012: 826-827) Türk lehçelerinin incelendiği eserin "Kırım Tatar Türkçesi Grameri" bölümünde isimden isim yapan +cA/+çA ekinin dil ve lehçe isimleri

* Öğr. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÜRKİYE), E-posta: sebayrak@ogu.edut.tr / ORCID ID: 0000-0001-8747-4695.

yapmasının yanı sıra niteleme sıfatlarından ya da adlarından yeni adlar türettiğini söylemektedir. Türetilen bu sözcüklerde ekin eşitlik işlevi zayıflamış yahut tamamen ortadan kaybolmuştur.

Buran-Alkaya (2014: 379) Kuzeybatı-Kıpçak Grubu Türk lehçelerini inceledikleri eserinde, Kırım Tatar Türkçesinde isimden isim yapan $+cA/+çA$ ekinin dil, kavim, millet ve yer adları gibi adları meydana getirdiğini söylemektedirler.

Öner (2013: 46) “Bugünkü Kıpçak Türkçesi” eserinde isim çekim ekleri içerisinde değerlendirdiği $+çA$ ekinin benzerlik ve eşitlik işlevlerinde kullanıldığını belirtmiştir. Aynı zamanda ekin arkaik şekli olabilecek bir $+çAk$ eki ($*çak > ET. -çak \sim -çA$) de bulunmaktadır. Ancak $+çAk$ eki, $+çA$ ekinin baskın olmasıyla unutulmuş ve Eski Türkçeden sonra kendisine benzeyen $+çIk/+çUk$ ekiyle karışmıştır. Ekin yer aldığı başlık içerisinde örnek olarak verilen sözcüklerden biri de Kırgız Türkçesinden tanıklanan *kudaça* sözcüğüdür.

Kasapoğlu Çengel (2017: 106-107) “Kırgız Türkçesi Grameri” eserinde, $+çA/+çO$ isim çekim ekinin zamanla kalıplaşarak ve işlev değiştirerek eskiden beri kullanılan bir yapım eki olduğunu söylemektedir. Ekin, Kırgız Türkçesi gramer kitaplarında, $+çak$ ve $+çık$ isimden isim yapım ekinden geliştiği düşünülmekte ve küçültme ifade etmede kullanılmaktadır. Ekin küçültme işleviyle incelendiği örneklerden biri de *kuda* “dünür” sözcüğünden meydana gelen *kuda-ça* “gelinin veya damadın genç kadın akrabası” sözcüğüdür. Dolayısıyla *kuda* sözcüğünde yer alan $+çA$ eki, sözcüğe küçültme anlamı katmaktadır.

Kırım Tatar Türkçesi söz varlığında, *apçe*, *alapçe*, *qudapçe*, *yengepçe*, *ocapçe* gibi kadını ifade eden sözcüklerdeki $+pçe$ morfemini bir bütün olarak inceleyen çalışmalar da mevcuttur:

Şanlı (2018: 14) yüksek lisans tezinde Kırım Tatar Türkçesinin isimden isim yapan eklerini gösterdiği tablosunda $+pçe$ 'yi bir ek olarak değerlendirmiş ve *ocapçe*, *yengepçe*, *alapçe*, *qudapçe* örneklerini sıralamıştır.

Müller vd. (2016), eserlerinde *alapçe*, *yengepçe*, *ocapçe*, *qudapçe* örneklerini vermiş ve sözcüklerde yer alan $-pçe$ 'nin, muhtemelen “abla” anlamına gelen *apçe* sözcüğünün etkisiyle oluştuğunu belirtmiştir. Ekin Dobruca Tatar Türkçesinde $-pşi$ şeklinde *ocapşi* gibi örneklerde kullanıldığını da ilave etmiştir.

Orucova (2007: 115) Türk dillerini çeşitli açılardan incelediği kitabında *yenge* sözcüğünü incelerken Kırım Tatar Türkçesinde anlamı karşılamak için “ençe, dudu, cençe, ençepçe” terimlerinin kullanıldığını belirtmektedir. *ençepçe* sözcüğü için Sevortyan'ın (akt. Orucova, 2007: 115) Türk dillerinin etimoloji sözlüğünde *epçi* “kadın” sözcüğü kök olarak gösterilirken, Memetov (akt. Orucova, 2007: 115) da $-pçe$ biçiminin sadece kadın değil, *ocapçe* “muallim” *qudapçe* “kuda, dünür” gibi cinsiyet belirtmeyen sözlerde de görülebildiğini ve küçültme eki olduğunu, sözcüğün de $apa+ça>apça>apçe>pçe$ şeklinde meydana geldiğini açıklamaktadır.

Kırım Tatar Türkçesinde, kadını ifade eden sözcükler ve sözcüklerde yer alan $+pçe$ morfemi ile ilgili şunları söylemek mümkündür:

Apçe (< apa + eçe)

Kırım Tatar Türkçesinde “abla” sözcüğünü ifade eden *apa*, *apte* (Muzafarov, 2018: 47) ve *apçe* sözcükleri bulunmaktadır. Muzafarov, “Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük”te *yengepçe* maddesini yazarken verdiği dipnotta, sözcüğün

yenge ve *apçe* sözcüklerinden meydana geldiğini belirtmiş ve *apçe* sözcüğünü tanıklamıştır (Muzafarov, 2018: 381).

apçe sözcüğü aynı zamanda Kırgız Türkçesinde *apıça* şeklinde; Kırgız Türkçesinin kuzey ağızlarında ise Kırım Tatar Türkçesinde olduğu gibi “*abla*; *yaşça* küçük *karıya* karşı *yaşça* büyük *karı*; *yaşça* büyük *kadına* seslenme biçimi” anlamlarında *apçe* şeklinde görülmektedir (Li, 2019: 191).

Eski Türkçe metinlerdeki *apa* “*ata*, *dede*, *büyükbaba*, *çet*” ile *eçe* “*abla*” sözcükleri, büyük bir ihtimalle Kırım Tatar Türkçesinde birleşerek, bazen tek başına bazen de başka sözcüklere eklenebilen *apçe* sözcüğünü / morfemini meydana getirmiştir. Kırım Tatar Türkçesinde yaygın olarak görülen bu sözcük / morfemin, aynı zamanda Kırgız Türkçesinde de örnekleri vardır. Benzer bir gelişim yine modern Türk lehçelerinde “*abla*” anlamına gelen *apte* sözcüğünde de bulunmaktadır. Eski Türkçe metinlerdeki *apa* “*ata*, *dede*, *büyükbaba*, *çet*” ve *ata* “*baba*, *kayınbaba*, *kaynata*” sözcüklerinden oluşan *apte* sözcüğü de benzer bir şekilde “*yaşça* büyük kişilere hitap” anlamını barındırmaktadır.

Alapçe (< *ala* + *apçe*)

Arapçadan alınma bir sözcük olan *hala* sözcüğünün asıl anlamı “*teyze*” olmasına rağmen Türkiye Türkçesinin yazı dillerinde “*babanın kız kardeşi*” anlamında kullanılmaktadır. Sözcük aynı zamanda Kırım Tatar Türkçesinde *ala*, *alapçe* şekillerinde görülmektedir (Li, 2019: 183-184).

Kırım Tatar Türkçesinde “*hala*” kavram alanını karşılayan *ala* ve *alapçe* sözcükleri bir arada kullanılmaktadır. Sözcüğün *alapçe* formunun “*hala*” anlamına gelen *ala* ve “*abla*” anlamına gelen *apçe* sözcüğünün birleşmesiyle birlikte *alapçe* < *ala* + *apçe* şeklinde oluştuğu düşünülebilmektedir.

Qudapçe (< *quda* + *apçe*)

Sarıca (2015: 96) *kuda* sözcüğünü incelediği çalışmasında, ilk Türkçe metinlerde *tünür* sözcüğünün yer aldığı ancak 1128-1144 yıllarından itibaren ve günümüz modern Türk lehçelerinde *kuda* sözcüğünün kullanıldığını belirtmektedir. Günümüzde Anadolu, Balkan ve Gagavuz Türklerinin *dünür* sözcüğünü kullanmasına rağmen yer yer Anadolu ağızlarında görülen *kuda* sözcüğünün sebebi ise, göçler ya da İlhanlı sonrasında Moğolların ve Tatar adı altında toplanan Doğu Türklerinin Anadolu’ya olan etkisidir. Ayrıca *kuda* sözcüğünün *kudağıy* *kudaşa*, *kudaça*, *hudağay* şekillerindeki dişilik bildiren hâlleri Anadolu sahasındaki Tatar ağızlarında, Hakas, Kazak, Kırgız, Karay ve Tatar Türklerinin dillerinde de bulunmaktadır.

Moğolcadan geçmiş olan sözcük “*dünür* (güveyin veya gelinin babası); (erkek görücü)” anlamlarını içermekte ve dişil biçimi olarak *kudağay*, *kudaça* sözcükleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte sözcük, modern Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde *qudeçe*, (ağ.) *qudaça* “*karı kocadan birinin genç kadın akrabası* (genellikle diğerinin annesine karşı); Urum Türkçesinde *hudaça* “*dünürün kızı*; gelinin kadın akrabası”; Nogay Türkçesi, Kazak Türkçesi ve Karakalpak Türkçesinde *qudaşa* “*güveyin veya gelinin genç kadın akrabası*”; Tatar Türkçesinde *qödaça* “*güveyin veya gelinin genç kadın akrabaları*”; Başkurt Türkçesinde *qözasa* “*güveyin veya gelinin küçük kız kardeşleri ve yaşça küçük kadın akrabaları*”; Kırgız Türkçesinde *qudaça* “*güveyin veya gelinin genç kadın akrabası*” (Li, 2019: 80-83) şekillerinde, kadın akrabaları ifade etmek üzere *-p-* sesi olmaksızın kullanılmaktadır.

“Tatarca Romence Türkçe Sözlük”te (Kerim, 1996: 259), *kudaşa* sözcüğü için “gelin ve güveyin kız kardeşleri birbirine kudaşadır” şeklinde bir açıklama yapılmış ayrıca *kudaşalık* sözcüğü ise “kudaşanın görevi” olarak belirtilmiştir.

“Dobruca Kırım Tatar Ağzı Sözlük”te (Karahana, 2011: 372) ise, sözcük *kudapşe* “karı kocanın çocuklarına ve küçük kardeşlerine göre karı kocanın ablaları; hala, teyze” anlamlarına gelmektedir. Ayrıca *kudaşa* biçiminde “bir delikanlının yengesinin kız kardeşi” anlamına gelen başka bir sözcük de bulunmaktadır.

Kırım Tatar Türkçesinde “kadın dünür” anlamına gelen *qudapşe* sözcüğünün “dünür, erkek dünür” anlamına gelen *quda* ve “abla” anlamına gelen *apçe* sözcüğünün birleşmesiyle birlikte *qudapçe* < *quda* + *apçe* şeklinde oluştuğu düşünülebilmektedir.

Ocapçe (< oca + apçe)

Muzafarov (2018: 240) “Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük”te *ocapçe* sözcüğüne “kadın öğretmen, muallime” anlamlarını vermiştir.

Sözcük, “Dobruca Kırım Tatar Ağzı Sözlük”te (Karahana, 2011: 541) “kadın öğretmen” anlamında *ocapşe* şeklinde yer almaktadır.

Kırım Tatar Türkçesinde “kadın hoca” anlamına gelen *ocapçe* sözcüğünün “öğretmen, hoca, muallim” anlamına gelen *oca* ve “abla” anlamına gelen *apçe* sözcüğünün birleşmesiyle birlikte *ocapçe* < *oca* + *apçe* şeklinde oluştuğu düşünülebilmektedir.

Yengepçe (< yenge + apçe)

Muzafarov (2018: 381) “Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük”te *yengepçe* sözcüğünü “yenge” olarak anlamlandırmakta ve sözlüğün orijinalinde *yengepçe* sözcüğünün *yenge-apçe* şeklinde geçtiğini belirtmektedir.

Sözcük, modern Türk lehçelerinden Karay Türkçesinin Kırım lehçesinde *yengeçe* “ağabeyin karısı; yenge (seslenme biçimi)” *yengeçe* “amca karısı, dayı karısı; ağabeyin karısı” şekillerinde *-p-* sesi olmaksızın görülmektedir (Li, 2018: 365).

Kırım Tatar Türkçesinde “yenge” kavram alanını karşılayan *yenge* ve *yengepçe* sözcükleri bir arada kullanılmaktadır. Sözcüğün *yengepçe* formunun *yenge* ve “abla” anlamına gelen *apçe* sözcüğünün birleşmesiyle birlikte *yengepçe* < *yenge* + *apçe* şeklinde oluştuğu düşünülebilmektedir.

Sonuç

Kırım Tatar Türkçesi söz varlığında *apçe*, *alapçe*, *qudapçe*, *ocapçe*, *yengepçe* gibi kadını ifade eden sözcüklerde tekrarlanan *+pçe* morfemi dikkat çekmektedir. Sözcüklerin bir kısmı gramer kitaplarında *+çA* isimden isim yapan ek başlığı altında örnek olarak verilmiştir. Sözcüklerde yer alan morfemdeki *+çA* sesleri, isimden isim yapan ek *+çA* olarak değerlendirildiğinde *-p-* sesini açıklamak zorlaşmaktadır. Ayrıca morfemin sözcüklerde *+pça* biçiminin olmaması, tek şekilli olarak *+pçe* şeklinde görülmesi Türk dilinin ses özellikleri doğrultusunda ek olarak düşünülemediğini göstermektedir.

Bu noktada Muzafarov’un “Kırım Tatar Türkçesi-Türkiye Türkçesi-Rusça Sözlük”te *yengepçe* maddesini yazarken verdiği bir dipnot, sözcüklerde görülen ses birliğini açıklayabilecek niteliktedir. Buna göre, *yengepçe* ifadesi *yenge* + *apçe* şeklinde bir araya gelmiş olan *yenge* sözcüğü ile Eski Türkçe metinlerdeki *apa* “ata, dede, büyükbaba, cet”

ve *eçe* “*abla*” sözcüklerinden meydana gelme ihtimali olan, bugün de “*abla*” anlamında kullanılan *apçe* sözcüğünden oluşmaktadır.

yengepçe ifadesinin *yenge* + *apçe* şeklindeki gelişimi diğer sözcükler için de uygulanabilir mahiyettedir. Bu doğrultuda *alapçe* < *ala* + *apçe*, *qudapçe* < *quda* + *apçe*, *ocapçe* < *oca* + *apçe* şeklinde ifade edilebilir. Sözcüklerin Kırım Tatar Türkçesinde, örneğin *ala* sözcüğü varken *alapçe* formunun da olması; büyük olan hala için ya da babadan büyük kız kardeş için *alapçe* sözcüğünün tercih edilmesi “*abla*” anlamına gelen *apçe* sözcüğüyle olan bağlantısını da güçlendirmektedir. Bununla birlikte benzer bir ses birleşimi Kırım Tatar Türkçesinde *ebe* ve *ana* sözcüklerinden meydana gelen *ebanay* (Karahan, 2011: 1; Yüksel, 2012: 823; Muzafarov, 2018: 105) sözcüğünde de bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Kırım Tatar Türkçesinde *alapçe*, *qudapçe*, *ocapçe*, *yengepçe* gibi kadını ifade eden sözcüklerin sonunda yer alan *+pçe* morfemi, söz konusu sözcüklerin “*abla*” anlamına gelen *apçe* sözcüğü ile birleşmesinden meydana gelmiştir. Morfem, kendi sözlüksel anlamından çıkmış ve kadına dair sözcüklere eklenerek Kırım Tatar Türkçesinde dişlilik eki olarak kullanılmıştır. Sözcüklerin *+pçe*’li kullanımlarının gerçek anlamda yaşça büyüklüğü ya da saygıyı ifade etmek anlamında büyüklüğü içeren anlamlarda kullanılması ve *ebanay* sözcüğünün gelişimi de bu görüşü desteklemektedir.

Kaynakça

- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri 3 – Kuzeybatı/Kıpçak Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, S. O. (2011). *Dobruca Kırım Tatar Ağzı Sözlüğü 2 (E-O)*. Köstence-Romanya.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri -Ses ve Şekil Bilgisi-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerim, A. ve Kerim, L. (1996). *Dictionar Tatar Turc Român: Tatarca Türkçe Romence Sözlük*. Editura Kriterion.
- Li, Y. S. (2018). *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Muzafarov R. ve Muzafarov N. (2018). *Kırım Tatar Türkçesi Türkiye Türkçesi Rusça Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Müller, P. O., Ohnheiser, I., Olsen, S. ve Rainer, F. (2016). *Word-Formation: An International Handbook of the Languages of Europe*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Orucova, Ş. (2007). *Türk Dillerinde Xitab*. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu.
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarıca, B. (2015). *Quda / Ğuda Sözcüğü Üzerine. Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 54, 85-101.*
- Şanlı, T. (2018). *Kırım Tatarcasının Biçimbilimsel Çözümlemesi ve Kırım-Tatarcası-Türkçe Biçimbilimsel Makina Çevirisi Sistemi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar Mühendisliği Ana Bilim Dalı. İstanbul.
- Yüksel, Z. (2012). *Türk Lehçeleri Grameri- Kırım-Tatar Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

